

УДК 821.112.2 : 572.9

ДРЕЙФ ДО ПАРАДИЗУ: ВІНАЙДЕННЯ “ПІВДЕННОГО РАЮ” В НІМЕЦЬКІЙ ЕКСПАНСІОНІСТСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Богдан Стороха

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського 2, Полтава, 36000, Україна;
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

Серед кількох великих “континентальних” корпусів німецької експансіоністської літератури кінця XIX – початку XX століть окремо розташована література про південно-тихоокеанський регіон. Твори цього спрямування мають описовий і фікціональний характер та сполучають ідеологічну виваженість, пригодницький компонент, екзотизацію “далеких країв” і метафорику “південності”. Корелюючи з творами інших колоніальних літератур, оповіді часів імперської Німеччини стають демонстрацією конструкту “Südseeland”

Ключові слова: колоніальна література, експансіонізм, роман, документальна література.

Серед існуючих досліджень історичних, культурних та літературних особливостей розвитку європейської цивілізації в II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. не бракує розвідок, присвячених колонізаційним змаганням Великобританії чи Франції; Німеччина з її хоч і невеликими, проте численними колоніями належить до своєрідної “фігури замовчування” як у вітчизняному, так і німецькому науковому дискурсі, причини чого варто шукати, перш за все, в її ролі в Другій світовій війні. Поширення постколоніальних та імагологічних студій у II пол. XX ст. здійснило своєрідний прорив у неформальній “забороні” опрацювання цієї теми, що стало поштовхом до досліджень аспектів присутності німецької влади в різних ареалах – Африці, Америці, Азії та Океанії. Дослідники Н. Берман, Г. К. Бух, Е. Дйомо, Р. Флорак та інші закладають базис та координати осмислення минулого Німеччини з позицій критики расизму й колоніалізму, ревізії екзотизму та за допомогою залучення екстралітературних пластів культурного досвіду.

Вітчизняна германістика щойно наближається до цієї тематики й дуже повільно засвоює корпус як первинної, так і секундарної літератури про німецький колоніалізм, тому цей вектор розвитку літературознавчого дискурсу можна вважати виключно перспективним – як із огляду на історико-літературну вагу художніх та документальних текстів часів активної колонізації, так і з позицій сучасного літературознавства.

Нашим завданням не є фіксація уже виробленого досвіду рефлексії творів німецької колоніальної епохи, а намагання виокремити сутнісні позиції в зіставленні двох світів – Океанії та Європи – з виходом на специфіку бачення світу “Іншого” на початку XX ст. як світу не-європейця, не-білого, не-цивілізованого. Існуюча в німецькій культурології концепція “океанізму” (особливо детально проаналізована Г. Дюрбек) доповнюється аспектом “культурної гібридності”, розробленої стосовно подолання

колоніалізму Й. Дубіелем та М. Майером. Такий аналіз стає можливим завдяки залученню до корпусу текстів XIX–XX ст. роману К. Крахта “Imerium” [5] (2012) – тексту, який, з одного боку, став своєрідним “мірилом” смаку та широти поглядів читачів та критиків, а з іншого – синкопічним результатом узагальнення колоніального досвіду Німеччини в “Südseeland”, південно-тихоокеанському регіоні, де були свого часу найбільші німецькі колонії – Німецька Нова Гвінея та Німецьке Самоа. Найраніше офіційна колоніальна присутність Німеччини на цих територіях починається з 1885 р. та найпізніше закінчується 1919 р.

Це, однак, не обмежує (як і у випадку з німецькими колоніальними зацікавленнями в Африці та Азії) інтересу до інших земель: літературний дискурс часів колоніалізму охоплює також увесь ареал – Меланезію, Мікронезію, острови Пасхи й південно-азійське узбережжя. Участь німців-дослідників у експедиціях, що організовувалися іншими країнами-колонізаторами, розвідки мандрівників, етнографічні дослідження та праці вчених-натуралістів дають широкую картину життя цього регіону, позначаючись виразною колонізаторською специфікою з її домінантами екзотизму, расового вчення та соціал-дарвінізму.

Відповідно до трьох етапів колоніального освоєння земель (фізичних територій – уявного простору – рекурсивно самої метрополії) можна простежити як жанрову трансформацію текстів (від документалістики до художньої прози), так і ідейне перетворення (від фактографічного пізнання через імпресію до певного розчинення “Я” в “Іншому”): від фундаментальної праці К. Паркінсона “Тридцять років у південних морях” [9] – до роману Г. Рьоннінгера “Хаші Нової Гвінеї” [10]; від дослідження Е. Картгауса “Суматра та малайський архіпелаг” [2] через книгу подорожніх записок і вражень В. Фольца “У сутінках Рімби” [11] до текстів Г. Моргенталера “Матах арі” [7] або “Дівчина з острова” Р. Мюллера [8].

Не можна сказати, що ситуація з німецьким літературним дискурсом про південно-тихоокеанський регіон виглядає оригінально чи специфічно порівняно з “азійським” чи “африканським” корпусом текстів: відкриття, освоєння та фантазування відбувається за однією схемою; суттєва відмінність відбувається лише в одному. В текстах про острівні колонії присутній компонент “парадизу”, що забарвлює тексти навіть незважаючи на те, що дуже часто розповідь обертається навколо випадків канібалізму серед місцевих жителів.

Саме цю ноту пошуків втраченого раю підхоплює у своєму романі К. Крахт, відправляючи героя до Нової Померанії: “На борту ‘Принца Вальдемара’ знаходився молодий Август Енгельгардт з Нюрнберга – бородань, вегетаріанець, нудист. Деякий час тому він опублікував у Німеччині книгу з повною ейфорії назвою ‘Безтурботне майбутнє’ й тепер мандрував до Нової Померанії, щоб придбати землю для кокосової плантації, конкретно скільки – він собі не уявляв. Він стане плантатором, проте не з жадоби наживи, а виключно з укоріненого у глибинах душі переконання, що за допомогою своєї величній ідеї він зможе назавжди змінити світ, котрий видавався йому таким низьким і жорстоким” [5, S. 19].

Обираючи героєм художньої оповіді цілком реальною персону Августа Енгельгардта (1875–1919), який став засновником релігійної общини “Sonnenorden – Aequatoriale

Siedlungsgemeinschaft” (*Орден сонця – екваторіальна община*), вегетаріанця та прихильника харчування виключно кокосовими горіхами (йому належить фраза “Толе споживання кокосів – це бажання Боже. Сута кокосова дієта робить безсмертним та єднає з Господом”), письменник сполучає кілька топосів, що утворюють фантазм райського життя та повернення “до антропологічних витоків”: усамітнення, нагота, теплий сонячний клімат, споживання плодів. Парадиз виступає певним простором поза цивілізаційною системою координат, де стає можливою специфічна “редукція” особистості, котра стає способом “вивищення” й наближення до абсолюту.

Після “Ноа Ноа” П. Гогена, праць В. Сегалена, захоплення скульптурним примітивізмом та архаїкою на початку ХХ ст. (що приходить на зміну не менш потужному захвату перед далекосхідним мистецтвом наприкінці ХІХ ст.) виражається в пошуках сутності суб’єкта через зняття зайвих покровів (не в останню чергу й через буквалізм) цивілізованості з нього. Бути примітивним і близьким до “першовитоків” означає бути нагим та “єдиним” із природою. Те, що митці колонії Монте-Веріта реалізували в Європі у своїй версії “Аркадії”, втілював А. Енгельгардт, а за ним – і К. Крахт у романі. Райська природа як абсолют дружнього ставлення до людини стає максимально органічним оточенням, вартим того, щоб відправитися на край світу. Наближатися до Бога – це позбавитися первородного гріха і “винести за дужки” стать і сексуальність як джерела “сорому”. У романі К. Крахта мотив пов’язки на стегнах героя посеред “раю” стає знаком близькості сексуальності та злочину.

Невипадково роман “Imperium” озвучує тему сексуальності як одностатевих стосунків – через неї виразно проступає та відмінність, що на ній базується протиставлення “раю” (*Eden*) та “парадизу” (*Paradies*). Рай – це догріховний стан, де буття є невід’ємною ознакою єднання з Абсолютом. Парадиз – простір, де зовнішні умови стають запорукою можливості розвитку тілесності та де імпліцитно наявна панеротична невиситимість природи. Колонія стає універсальним віддаленим локусом, де відсутній суспільний контроль та де суб’єкт може вільно “віддаватися” пристрастям, ідучи за покликом тіла, що детально проаналізовано Р. Олдрічем у роботі “Колоніалізм та гомо сексуальність” [1].

Тіло в колонії – це глибинне пізнання зв’язку, який існує між природними явищами та фізіологічними реакціями, це зміни настрою під впливом атмосферних коливань та результат локалізації серед дерев / води / спеки / задухи / дощу / незнайомих запахів. У цьому сенсі переживання колоніального досвіду стає для оповідачів чи протагоністів творів школою, з одного боку, імпресії, а з іншого – аналізу та відкриття своєї прихованої натури. Із цієї точки зору будь-який твір про колонії для автора стає актом самозаглиблення, що особливо помітно у книзі В. Фольца “У сутінках Рімбі”: “Сонце піднімається і безжально палить побілілі води, під дахом із пальмових гілок – палюча спека, заледве пом’якшена свіжістю води <...> ми линемо водою посеред спеки опівдні, навіть природа, здається, заснула. У легкій піжамі, спітнілий, я лежу, мріючи, на похідному ліжку, занадто розморений, щоб читати. Часом думки зникають, а після короткого сну прокидаєшся, ніби скупаний потом, щоб потім знову відлінути по той бік сну” [11, S. 14].

Книги супроводжують героїв / оповідачів колоніальної епохи, виконуючи функцію культурного медіуму та зв’язку з джерелами культури. Навіть нечитані, вони присутні

в контексті мандрів, слугуючи своєрідним вододілом, що проводить кордон між білими та “кольоровими”. Із подібною функцією книги мандрують (як і піаніно) за Енгельгардтом у романі К. Крахта; вони – єдине, що герой не втрачає під час мандрів на острів Кабакон і те, що стає способом зближення культурного світу Європи та аборигенського світу Нової Померанії. За допомогою книг Енгельгардт вчить свого супутника, свого П’ятницю – юнака Макелі, німецької мови. Однак ні уміння говорити, ні читати в колоніальному світі не стає шляхом до перетворення “Іншого” на “Ти”, якого можна було б зіставити з білим “Я”. Макелі, навіть із його уміннями говорити, залишається аборигеном, річчю та безсловесним об’єктом сексуального насилля.

Згвалтування та вбивство в романі – це й передбачення близького майбутнього, втрати Німеччиною своїх земель, і – діагностування колоніальної влади як політико-бюрократичного механізму що руйнує природний перебіг речей. Не лише в тихоокеанському регіоні, але й у інших землях, що перебували під захистом німецького райху, присутність держави визначалася впровадженням управлінського апарату та символічних ознак влади – перш за все, поштових марок та грошових одиниць: і те, й інше – це абсолютно чужі аборигенському світу категорії.

Ще 1878 року у книзі М. Бухнера “Подорож через Тихий океан” велику частину уваги автор приділяє функціонуванню державного, ненімецького (англійського) апарату на колонізованих територіях. У праці “Самоа. Земля, люди та місія” [6] Г. Курце так само детально аналізує роботу християнських місій на колонізованих територіях, вкраплюючи інформацію про неї поміж етнографічними заувагами стосовно побуту та організації життя аборигенів. Після детального огляду великою мірою етнографічного характеру З. Генте у праці “Самоа. Подорожні замальовки” у 15 розділі “Майбутнє Самоа” автор, виходячи з аналізу економічних передумов та характеру господарювання робить передбачення можливого господарського розвитку на цих землях. Подібні зауваження робить Л. Гаазе у книзі “Через невідомий Камерун” [4], де описи прокладених доріг, організація європейських укріплень, функціонування лепрозоріїв стають підставою для провіщення майбутнього процвітання колонії під самозреченим наглядом управлінців. Подібні пасажі виникають небезпідставно: активність, з якою відбувалося освоєння колонізованих територій та наближення їх до стандартів метрополії, достойна уваги.

К. Крахт у романі відображає цю специфіку організації офіційного життя спочатку в Гербертсгее (*Herbertshöhe*), нині – Кокопо, а згодом – у Рабаулі. Гербертсгее, закладений німецькими колоністами, став своєрідним зліпком з адміністративного німецького центру, де різні сфери влади розгалужуються та утворюють власні зони впливу. Однак, на відміну від материкової землі, обставини, їхнє функціонування “пом’якшується” кліматично-природними особливостями колонії. Коли Ф. Гребнер у роботі “Новий Мекленбург (архіпелаг Бісмарка)” зазначає, що “моєю позицією при участі в авторстві книги була позиція етнографа, бажанням – уникнення неповноти, що ускладнює наукове використання більшості творів подорожньої літератури”, він говорить здебільшого як учений та функціонер метрополії, виражаючи дух точності, систематичності представлення інформації та повної відповідальності за будь-які наведені фактичні дані – “неповнота при називанні деяких свідчень, що зберігаються у Берлінській колекції, спричинена лише моїм переїздом до Кельна” [3, S. 7], продовжує

він, одразу ж відсилаючи до тих місць та джерел, де можна “перекрити” недостатній виклад. К. Крахт у своєму романі діє в інший спосіб: використовуючи реальні історичні постаті, як то А. Галя, губернатора Нової Гвінеї, чи Емми Форсайт, відомої як “Емма – королева Нової Гвінеї” та інших, переповідаючи перипетії їхнього життя, переплавляє й перетлумачує їх відповідно до романтизуючого духу віддаленої колоніальної території, до морського клімату, хвиль, плантацій та загальної “розслабленості”. Персонажі та їхнє життя відповідають стереотипізації сингармонійно з “життям серед парадизу”, як вони бачилися з віддаленої метрополії. “Отже, він ступив на веранду, відрекомендувався та схилився у поклони. Фрау Форсайт, хоч і полукровка, говорила прекрасною, можна навіть сказати – понаддосконалою німецькою мовою. Подали холодний чай, печиво, нарізані кубиками манго з увіткнутими в них шпажками <...> По тому фрау Форсайт вказала <...> на казуаринові дерева, з яких щільно один до одного звисали вниз головою калонги, ніби кокони на голих гілках <...> За великої спеки, пояснила вона, проникливо при цьому заглядаючи Енгельгардтові в очі, вони обливають крила власною сечею, а змахування крилами та випаровування рідини створює потрібний охолоджуючий ефект...” [5, S. 57–58], описує письменник візит героя до королеви Емми, працюючи водночас із пластом екзотики та з порушенням норм пристойності, що сприймається не як образа чи не *comme il faut*, як було б на материках, а як особлива оригінальність, свобода та звільнення від умовностей європейського суспільства (також і у плані тілесного).

У зв’язку з цим варто звернути увагу також на багату культуру ілюстрування літератури про колонізований тихоокеанський регіон. Подібно до фундаментальної багато ілюстрованої французької праці “L’homme et la terre” (1905) Е. Реклю, німецькі видання документального і художнього характеру доповнювалися ілюстраціями (переважно гравюрами) та фотографіями; яскравими прикладами можуть бути книги В. Гайзелера “Острови Пасхи. Місце доісторичної культури у Південних морях” (1883), А. Бесслера “Нові картини з Південних морів” (1900), записки К. Ріббе “Два роки серед канібалів Соломонових островів” (1903). У них, спираючись на значну традицію візуалізації наукового знання, автори використовують наявний технічний арсенал (малюнок, рисунок, карта, фотографія) для максимального візуального окреслення нового світу. Однак у всіх портретних, групових та ландшафтних зображеннях простежується намагання підкреслити “екзотичність” місця з його “надлишковістю” природи та “примітивізацією” людської істоти: над фігурами чи будівлями нависають дерева, зливаючись у хащі, а обличчя, постаті, одяг чи оголеність аборигенів апелюють до “простоти” та “невинності” й “не спокушеності”. Можна говорити про те, що наука в даному випадку виступає своєрідним спільником атеїзму: ілюстрування життя в парадизі не пом’якшується знаками чи символікою релігійності; ці жителі райського саду – не адами чи еви, а істоти, позбавлені турбот цивілізації.

За аналогічним сценарієм іде у своєму романі К. Крахт, описуючи “мирне оволодіння” островом Кабакон [5, S. 66], де герой стикається з “невинними” мирними аборигенами: “Він зістрибнув із каное у воду, пробрів останні метри до берега і впав на коліна на піску в неймовірному захваті; для кількох чорних у човні та ще декількох аборигенів, що з’явилися на березі з певною флегматичною цікавістю (а один з них

взагалі, ніби пародіюючи себе та свою расу, мав нижню губу, проткнуту кістою), Енгельгардт виглядав, ніби щирий віруючий, що молився перед ними, у той час як нам, цивілізованим, це нагадувало б картину висадки конкістадора Ернана Кортеса на неторканому березі Сан Хуан де Улуа, намальовану, якби це було можливо, манерою, де був би перехід від Ель Греко до Гогена, де б експресивне рвучке зображення загарбника Енгельгардта навколішки раптом би отримало риси Ісуса Христа” [5, S. 65–66]. Пародіюючи класичний колоніальний сюжет, автор конструює сцену як парафраз поклоніння аборигенів Кортесу, сцени хрещення та беатифікації цього колонізованого краю, не забуваючи зробити акцент на флегматизмі та аборигенських “ліношах” (традиційна фігура колоніальних текстів німецького і французького ареалів) – й експресіонізму-академізму живописного бачення. Художнє протистояння академічного живопису та новітнього бачення, започатковане у Франції часів появи імпресіонізму, стає ще більш виразним на початку ХХ ст. завдяки П. Гогену, Е. Л. Кірхнеру, Е. Нольде та іншим, в німецькому контексті – завдяки групі “Міст” (*Die Brücke*).

Ідеалістичне бачення віддалених земель, які уявлялися не лише місцем віддалення від гріхів цивілізації, місцем виключного сприяння природи людині (обидва компоненти тлумачилися виключно в піднесеному ключі), втіленням абсолютної “первинної” примітивності як “зняття” гріхопадіння – заклало основи специфічного німецького “океанізму”, де сполучилися ідея “чистоти без чеснот”, примітивності без деградації, “півдня” як можливості розтопити “північний лід”. Південні моря – це ідеальне місце для втечі останніх романтиків, котрі – в душі епохи після знищення Бога через Ніцше, Дарвіна та Фройда – шукають та віднаходять свій “парадиз”, можливість проживати тілесність без духовних зобов’язань, будучи при цьому “примітивними” як первинно і природно наближеними до трансцендентного. Комплекс тем та ідей, що піднімається німецькою колоніальною літературою та критичними працями, що переосмислюють імперський досвід, дає можливість для подальшого розвитку літературознавчих та культурологічних студій, які мають перспективу встановлення внутрішніх зв’язків між літературою, живописом, матеріальною культурою епохи, музики та кіно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Aldrich R. Colonialism and homosexuality* / Robert Aldrich. – London : Routledge, 2003. – 436 p.
2. *Carthaus E. Sumatra und der Malaiische Archipel* / Emil Carthaus. – Leipzig : Wilhelm Friedrich, 1891. – 267 S.
3. *Graebner F. Neu-Mecklenburg (Bismark-Archipel). Die Küste von Umuddu bis Kap St. Georg. Forschungsergebnisse bei den Vermessungsfahrten von S. M. S. Möwe im Jahre 1904* / Fritz Graebner. – Berlin : Dietrich Reimer, 1907. – 249 S.
4. *Haase L. Durchs unbekannte Kamerun. Beiträge zur deutsche Kulturarbeit in Afrika* / Lene Haase. – Berlin : Egon Fleischel, 1915. – 139 S.
5. *Kracht Ch. Imperium* / Christian Kracht. – F.a. M : Fischer Taschenbuch, 2013. – 242 S.
6. *Kurze G. Samoa. Das Land, die Leute und die Mission* / Georg Kurze. – Berlin : Martin Warneck, 1900. – 108 S.
7. *Morgenthaler H. Matahari. Stimmungsbilder aus den malayisch-siamesischen Tropen* / Hans Morgenthaler. – Zürich ; Leipzig : Füssli, 1921. – 303 S.

8. *Müller R.* Das Inselmädchen // Müller R. Werkausgabe in Einzelbänden / Robert Müller : [Hrsg. von G. Helmes]. – Paderborn : Igel-Verl. für Literatur, 1994. – S. 5–90.
9. *Parkinson K.* Dreißig Jahre in der Südsee. Land und Leute, Sitten und Gebräuche im Bismarckarchipel und auf den deutsche Salomoinselfn / Karl Parkinson. – Stuttgart : Strecker & Schröder, 1907. – 876 S.
10. *Rönninger H.* Aus der Wildnis Neuguineas / Hemann Rönninger. – Dresden : Deutsche Buchwerkstätte, 1925. – 235 S.
11. *Volz W.* Im Dämmer des Rimba. Sumatras Urwald und Urmensch / Wilhelm Volz. – Breslau : Ferdinand Hirt, 1922. – 112 S.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2013

Прийнята до друку 10.01.2014

ДРЕЙФ К ПАРАДИЗУ: ИЗОБРЕТЕНИЕ “ЮЖНОГО ПАРАДИЗА” В НЕМЕЦКОЙ ЭКСПАНСИОНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Богдан Стороха

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко,
ул. Остроградського 2, Полтава, 36000, Україна;
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

Среди нескольких крупных “континентальных” комплексов немецкой экспансионистской литературы конца XIX – начала XX веков отдельно расположена литература о южнотихоокеанском регионе. Это произведения как дескриптивного, так и фикционального характера; они соединяют идеологическую взвешенность, приключенческий компонент, экзотизацию “далёких стран” и метафорику “южности”. Коррелируя с произведениями других колониальных литератур, произведения времен имперской Германии становятся демонстрацией конструкта “земли южных морей”.

Ключевые слова: колониальная литература, экспансионизм, роман, документальная литература.

DRIFT TO PARADISE: INVENTION OF “SOUTHERN PARADISE” IN THE GERMAN EXPANSIVE LITERATURE

Bogdan Storokha

*Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko,
2 Ostrohradsky St, Poltava, 36000, Ukraine;
e-mail: bogdanstorokha@gmail.com*

The literature about Pacific land is separated and independent from the big “continental” complex of German expansion literature (XIX / XX cent.). The works on this theme are descriptive and fictive. They unite ideological suspension, adventure, exotica of “far coast” and metaphor of “southern-being”. In the correlation with other colonial literatures the works of German literature are presentation of construct “pacific land”.

Keywords: colonial literature, expansionism, novel, documentary.